

Magdalena Kowalewska-Łukuć*

STRONA PODMIOTOWA A WINA – WZAJEMNE RELACJE

Streszczenie

Artykuł porusza problematykę wzajemnych relacji między stroną podmiotową a winą w prawie karnym. W ramach analizy tych relacji naświetlone zostają dotychczasowe poszczególne teorie winy. Autorka artykułu podejmuje ponadto próbę uchwycenia istoty winy w oparciu o badania z dziedziny psychologii i filozofii. Poczynione w artykule ustalenia w przedmiocie winy zostały następnie zestawione z pojęciem strony podmiotowej w polskim prawie karnym.

Słowa kluczowe: wina, strona podmiotowa, zarzut

Kwestia wzajemnych relacji między płaszczyzną strony podmiotowej a płaszczyzną winy jest oczywiście ściśle zależna od tego, jak zdefiniujemy stronę podmiotową i winę w ogóle. Wydaje się przy tym, że jeśli postrzegać zarówno winę, jak i stronę podmiotową według danej teorii winy¹, to nie powinny pojawiać się większe wątpliwości co do ich wzajemnej relacji.

* dr Magdalena Kowalewska-Łukuć, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, adres e-mail: magdalena.kowalewska-lukuc@usz.edu.pl

¹ Sprecyzować od razu należy, że posługiwanie się pojęciem „teorii” winy usprawiedliwione jest faktem, że w nauce prawa karnego zwykło się poszczególne koncepcje winy określać właśnie mianem teorii. Rację mają jednak karniści wskazujący, że owe „teorie” winy nie mogą być uznane za teorie w znaczeniu metodologicznym – zob. Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2015, s. 270, por. J. Giezek, *O możliwości naukowego uzasadnienia zmiany modelu odpowiedzialności karnej*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 2, s. 10–11.

Na gruncie tzw. teorii psychologicznej, niezależnie od jej konkretnej odmiany², wina była ujmowana jako psychiczny czy też psychiczno-intelektualny stosunek sprawcy do popełnianego przezeń czynu. Współcześnie w ten sposób definiujemy stronę podmiotową³. W psychologicznym ujęciu wina strona podmiotowa jako oddzielna względem wina płaszczyzna prawno-karnego wartościowania czynu w ogóle nie istniała. Zawarta była w winie. Ich wzajemna relacja sprowadzała się do tego, że elementy, które dziś uznajemy za decydujące dla kształtu strony podmiotowej, tj. stan świadomości sprawcy oraz jego postawa wolicjonalna wobec czynu, determinowały przyjęcie określonej formy wina – umyślnej lub nieumyślnej. Brak rozdziału płaszczyzny wina i strony podmiotowej czynu zabronionego w psychologicznej teorii wina oraz wynikające z niego konsekwencje były podstawą wszystkich zarzutów⁴ stawianych tej teorii i zadecydowały o tym, że rzeczywiście ma ona dziś znaczenie raczej historyczne⁵ i postrzegana może być jako „wynik przeoczenia i nieściśłości”⁶.

² Zaznaczyć trzeba, że teoria wina posiadała wiele odmian, wyodrębnianych w zależności od tego, na który z elementów psychicznego stosunku sprawcy kładziono nacisk, ustalając tzw. formę wina. Wyróżnić można przede wszystkim teorie woli, wyobrażenia i przewidywania.

³ Zob. L. Pohl, *Prawo...*, s. 133.

⁴ Najczęściej formułowany zarzut pod adresem teorii psychologicznej dotyczy niemożności udzielenia na gruncie tej teorii odpowiedzi na pytanie o psychiczny stosunek sprawcy do czynu w wypadku niedbalstwa. Zwraca się także uwagę na sytuacje, w których sprawca ma określony stosunek psychiczny do popełnienia czynu, nawet w postaci chęci jego popełnienia, a mimo to wina nie zostaje mu przypisana i nie ponosi on odpowiedzialności karnej. Dzieje się tak chociażby w przypadku stanu wyższej konieczności czy też niepoczytalności. Zasadna jest także uwaga, iż wina postrzegana jedynie jako stosunek sprawcy do popełnienia czynu zabronionego jest niewystarczająca do prawno-karnej analizy czynu, gdyż nie pozwala na rozróżnienie przestępstw od czynów prawno-karnie irrelevantnych. Jeśli nie zawiera w sobie pierwiastka oceny, dodajmy – oceny negatywnej, nie jest zabarwiona pejoratywnie, to nie różnicuje stosunku psychicznego w każdym zachowaniu od stosunku psychicznego mającego znaczenie na gruncie prawa karnego.

⁵ S. Stomma już w połowie ubiegłego stulecia stwierdził, że psychologiczne teorie wina przeszły do archiwum prawa karnego – zob. *idem*, *Fikcja wina*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 10, s. 11. Stwierdzenie to, biorąc pod uwagę chociażby regulacje obowiązującego wówczas polskiego kodeksu karnego z 1932 r. i poglądy jego twórcy – J. Makarewicza na istotę wina, mogło być nieco przedwczesne. Obecnie jednak zgodzić się trzeba, że teoria psychologiczna wina przy strukturze przestępstwa odtwarzanej na podstawie obowiązującego kodeksu karnego jest nie do utrzymania, choć odnotować trzeba także nieliczne głosy przeciwne – zob. G. Rejman, *Wina w konstrukcji Kodeksu karnego z 1997 roku*, w: *Prawo wczoraj i dziś*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2000, s. 16 i C. Sońta, *Wina w Kodeksie karnym na tle teorii wina*, w: *Gaudium in litteris est*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005, s. 332.

⁶ Zob. W. Wolter, *Czynnik psychiczny w istocie przestępstwa*, Kraków 1924, s. 49.

O nieco odmiennej relacji między stroną podmiotową a winą możemy już mówić na gruncie teorii normatywnej w jej starszej odmianie, tj. kompleksowej. Twórcy tego ujęcia zaczęli dostrzegać, że zaistnienie po stronie sprawcy umyślności lub nieumyślności w dokonaniu czynu zabronionego jest niewystarczające i jest tylko jednym z kilku warunków przypisania winy⁷. Winą nie jest bowiem sama umyślność lub nieumyślność, ale umyślność lub nieumyślność zarzucalna. W ujęciu tym strona podmiotowa nadal nie jest zatem samodzielny elementem względem winy. Nie jest już jednak z nią tożsama, a jedynie połączona. Konkretny kształt strony podmiotowej jest wstępnym, lecz niewystracającym warunkiem przypisania konkretnej postaci winy. Jak wskazywał A. Marek, jeden z konsekwentnych zwolenników normatywnego kompleksowego ujęcia winy w polskim prawie karnym, „winą w prawie karnym jest zarzucalny z punktu widzenia wymogów tego prawa stosunek sprawcy do realizacji czynu zabronionego”⁸, a „oddzielenie winy od umyślności albo nieumyślności zachowania się sprawcy czynu zabronionego jest nietrafne, a nawet nieracjonalne”⁹. Wina w ujęciu normatywnym kompleksowym jest już zatem definiowana jako zarzut czyniony sprawcy. Podstawą tego zarzutu jest natomiast konkretny stosunek sprawcy do popełnianego przezeń czynu, a więc *de facto* to, co nazywamy stroną podmiotową.

Relacja między stroną podmiotową a winą zmienia się natomiast znacząco na gruncie czystej normatywnej teorii winy. Podwaliny pod zmianę relacji strona podmiotowa – wina przyniósł finalizm i jego podstawowe założenia. Twórcy finalizmu dostrzegając, że nieuprawnione jest ujmowanie bezprawności jako kategorii całkowicie obiektywnej i winy jako kategorii całkowicie subiektywnej¹⁰, zaproponowali nowe ujęcie czynu i nowe ujęcie struktury przestępstwa.

Zdaniem finalistów, czyn człowieka wynika z jego woli i świadomości. Jest „nierozzerwalną syntezą strony obiektywnej i subiektywnej”¹¹. Ustawowa określoność czynu musi zatem obejmować zarówno obiektywne, jak i subiektywne

⁷ Zob. K. Buchała, w: *Wina w prawie karnym*, red. W. Wolter, Kraków 1954, s. 48.

⁸ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2006, s. 135.

⁹ A. Marek, *Ujęcie winy w prawie karnym jako problem kodyfikacyjny*, w: *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci profesora Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005, s. 285.

¹⁰ Zdaniem finalistów wskazywały na to wyraźnie tzw. przestępstwa kierunkowe, w których zamiar stanowi element bezprawia. Jako koronny argument przywoływano także konstrukcje usiłowania, w której również zamiar należy do istoty bezprawia – zob. W. Mąciór, *O finalizmie w prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 1971, nr 6, s. 974.

¹¹ *Ibidem*, s. 977.

składniki czynu¹². Zgodnie z założeniami finalizmu, umyślność i nieumyślność nie są elementami winy, ale samego czynu – są to tzw. znamiona podmiotowe. W związku z tym, jako że bezprawność odnosi się do całego czynu, to już w niej musi zostać uwzględniony psychiczny stosunek sprawcy do czynu w postaci umyślności albo nieumyślności¹³. Finalizm zatem, „usuwając” z płaszczyzny winy umyślność i nieumyślność, doprowadził do konieczności zredefiniowania pojęcia winy. Efektem tego było powstanie tzw. czystej normatywnej teorii winy i wyodrębnienie się samodzielnego pojęcia strony podmiotowej.

Zgodnie więc z założeniami teorii czystej normatywnej, wina jest zarzutem czynionym sprawcy, czystą oceną jego bezprawnego zachowania jako zarzucalnego. Podstawą rzutu jest stwierdzenie, że sprawca mógł się zachować inaczej, *ergo* mógł nie popełnić czynu zabronionego, dochować wierności normie prawnej. Co szczególnie istotne, czysta normatywna teoria winy wyklucza mówienie o winie umyślnej lub nieumyślnej. Umyślność oraz nieumyślność to znamiona strony podmiotowej czynu i jako takie uwzględniane są już na wcześniejszym poziomie struktury przestępstwa. Jej ostatni stopień, tj. wina, odnoszona jest do czynu, który został już zakwalifikowany jako umyślny albo nieumyślny.

Relacja między stroną podmiotową a winą wygląda zatem na gruncie teorii czystej normatywnej w pełni klarownie. Strona podmiotowa jest psychiczno-intelektualnym stosunkiem sprawcy do popełnianego przezeń czynu zabronionego. Może w zależności od stanu świadomości i postawy wolicjonalnej sprawcy przyjąć jedną z postaci umyślności lub nieumyślności. Wina jest zaś czystym zarzutem czynionym sprawcy z racji tego, że nie dochował wierności prawu. Zarzut ten formułowany jest w oparciu o ziszczenie się pozytywnych przesłanek zawinienia i brak przesłanek negatywnych. Strona podmiotowa jest istotna dla przypisania sprawcy realizacji znamion danego typu czynu zabronionego, wina zaś dla przypisania mu za nie odpowiedzialności karnej. Na gruncie teorii czystej normatywnej strona podmiotowa i wina zdają się zatem w pełni niezależne od siebie.

To, czy tak jest rzeczywiście, może budzić wątpliwości w sytuacjach, w których pewne okoliczności związane z dopuszczeniem się przez sprawcę danego czynu mogą wpływać na jego prawno-karną ocenę zarówno pod kątem strony podmiotowej, jak i możliwości przypisania sprawcy winy. Przykładem takich okoliczności może być chociażby stan niepoczytalności sprawcy. Część doktryny prawa karnego stoi na stanowisku, że niepoczytalność sprawcy nie tyle wyłącza możliwość przypisania

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, s. 980.

sania mu winy, ile w ogóle wyklucza ustalanie zaistnienia w jego czynie desygnatów elementów składających się na poszczególne postaci strony podmiotowej, takie jak przewidywanie, chęć czy godzenie się¹⁴. Część zaś wskazuje, że niepoczytalność każdorazowo wyklucza umyślność w popełnieniu czynu zabronionego, zatem niepoczytalny sprawca może dopuścić się swojego czynu najwyżej nieumyślnie¹⁵.

W związku z tym, za celowe można uznać pochylenie się raz jeszcze nad istotą strony podmiotowej i winy oraz próbę ich wyraźnej dyferencjacji. Jak już wyżej wspomniano, stroną podmiotową czynu zabronionego zwykło się we współczesnej nauce prawa karnego definiować zwięźle jako „stosunek intelektualno-psychiczny sprawcy do popełnianego przezeń przedmiotowo pojmowanego zachowania się opisanego w przepisie określającym znamiona tego czynu”, który może przyjmując formę umyślności lub nieumyślności¹⁶. Takie ujęcie strony podmiotowej jest efektem wyodrębnienia się podmiotowych znamion czynu zabronionego w toku długotrwałego procesu przechodzenia od odpowiedzialności obiektywnej ku jej subiektywizacji i nie wzbudza dziś większych kontrowersji. Dodać można tylko, że ów intelektualno-psychiczny stosunek sprawcy do jego czynu można skonkretyzować w ramach dwóch elementów – poznawczego (intelektualnego) i wolicjonalnego (psychicznego). Element poznawczy dotyczy świadomości sprawcy. W jego ramach ustalamy, co sprawca przewidywał, względnie – co mógł przewidzieć. Element wolicjonalny strony podmiotowej to postawa wolicjonalna sprawcy wobec popełnienia czynu zabronionego, mogąca przyjąć postać chęci popełnienia czynu, zgody na jego popełnienie czy wreszcie chęci niepopełnienia czynu. Konfiguracja elementu poznawczego i elementu wolicjonalnego pozwala na przypisanie sprawcy konkretnego kształtu strony podmiotowej, tj. zamiaru bezpośredniego, zamiaru ewentualnego, świadomej nieumyślności albo nieświadomej nieumyślności¹⁷.

¹⁴ Zob. m.in. J. Lachowski, *Przejawy obiektywizacji odpowiedzialności karnej w k.k. z 1997 r.*, „Studia Prawnicze” 2006, nr 1, s. 131–133; T. Kaczmarek, *Spory wokół charakteru odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw popełnionych w warunkach zawinionej niepoczytalności*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 1, s. 44; A. Grześkowiak, w: *Kodeks karny: komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2017, s. 257; M. Filar, *Wyłączenie odpowiedzialności karnej*, w: *Nowa Kodyfikacja karna. Kodeks karny. Krótkie komentarze*, z. 18, Warszawa 1998, s. 59.

¹⁵ Zob. m.in. A. Liszewska, *Strona podmiotowa czynu i wina a niepoczytalność*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 637.

¹⁶ Ł. Pohl, *Prawo...*, s. 133–134.

¹⁷ Zob. M. Kowalewska-Lukuć, *Zamiar ewentualny w świetle psychologii*, Poznań 2015, s. 84, 91.

Znacznie więcej wątpliwości może powstać przy próbie zdefiniowania pojęcia winy. Jak już wyżej wspomniano, teorie normatywne ujmują winę jako zarzut czyniony sprawcy. Nieodparcie nasuwa się jednak pytanie, czym jest ów zarzut oraz kiedy może on być sformułowany. Słusznie bowiem W. Patryas proponując relacyjne ujęcie winy, wskazał, że ujęcia normatywne posługują się przy wyjaśnianiu jej istoty wyrażeniami, które same wymagają zdefiniowania¹⁸. W związku z tym za zasadne można uznać zrewidowanie normatywnego ujęcia winy i podjęcie raz jeszcze próby uchwycenia istoty winy w prawie karnym, a następnie sformułowanie wyraźnej granicy między stroną podmiotową a winą.

Zarzut, który stanowi istotę normatywnego ujęcia winy, ma być z pewnością pewną negatywną oceną zachowania się sprawcy. Intuicja do wiązania winy z negatywną oceną nie jest oczywiście ani wyłączna, ani pierwotna dla nauki prawa karnego, ale raczej towarzyszy nam w każdorazowej ocenie jakiegokolwiek zachowania¹⁹. Wina i przypisywanie odpowiedzialności są przy tym niejednokrotnie centralnym punktem badań prowadzonych również w innych dyscyplinach naukowych, takich jak filozofia, teologia czy w pewnym zakresie psychologia²⁰. W związku z tym sensowne może wydawać się sięgnięcie poza prawo karne w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o istotę winy. W nauce prawa karnego zwykliśmy analizować winę na gruncie normatywnym. Być może dostępne jest jednak spojrzenie na istotę winy z perspektywy jej ontologicznego podłoża, a przynajmniej sprawdzenie czy takie istnieje²¹.

Użyteczne z punktu widzenia potrzeby ustalenia ontycznych podstaw przypisania winy w prawie karnym mogą być te prace i badania, które skupiają się

¹⁸ W. Patryas, *Interpretacja karnistyczna. Studium metodologiczne*, Poznań 1988, s. 194.

¹⁹ Rację ma więc chyba J. Giezek, pisząc, że „to właśnie intuicja dotycząca tego, gdzie powinna się rozpoczynać oraz jak powinna być ukształtowana odpowiedzialność karna, poprzedza wszelką jej teorię” – zob. *idem*, *Metoda prawa karnego. O budowaniu karnistycznych teorii naukowych oraz ich wpływie na odpowiedzialność karną*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2014, z. VIII, s. 31 i *idem*, *O możliwości...*, s. 13.

²⁰ Wydaje się, że w ostatnich latach problematyka winy odżywa w psychologii w kontekście zagadnień związanych atrybucją winy.

²¹ Warto przy tym odnotować, co czyni też J. Giezek, że teorie którymi obecnie posługujemy się w prawie karnym, a które dotyczą normatywnych podstaw odpowiedzialności karnej, w tym także winy, są w zasadzie nieweryfikowalne, nie można ich sfalsyfikować – zob. J. Giezek, *Metoda...*, s. 43–44. Rekonstruowane i weryfikowane jako prawdziwe lub fałszywe mogą być bowiem jedynie ontyczne podstawy odpowiedzialności, osadzone w rzeczywistości, a więc np. stwierdzenie, czy sprawca zachował się w określony sposób, lub określenie stanu jego świadomości. Tym bardziej więc atrakcyjne poznawczo może być sięgnięcie do innych nauk, które zajmują się kwestią odpowiedzialności oraz winy i poszukanie w nich ontologicznych podstaw dla zabiegu, który w prawie karnym odbywa się na poziomie normatywnym, tj. dla procesu przypisania winy.

na wskazaniu warunków i przesłanek przypisania odpowiedzialności i winy przy dokonywaniu oceny zachowań prawnokarnie irrelevantnych. Dostarczają one bowiem informacji o tym, jakimi racjami kierujemy się przy przypisaniu winy i tym samym niosą ze sobą informacje o jej istocie. Rozważania w tym przedmiocie znajdziemy m.in. w psychologicznych badaniach i pracach B. Weinerja²². Zwraca on uwagę na dynamikę i strukturę procesu przypisywania winy, wskazując na podstawie przeprowadzonych przez siebie i kilkakrotnie replikowanych badań, że u podłoża atrybucji, tj. przypisania winy, leży spełnienie się tzw. warunku kontroli. Warunek ten zakłada, że oceniana osoba może w odpowiedni sposób kierować swoim postępowaniem²³. Warunek kontroli nabudowany zaś jest na tzw. warunku kognitywnym (epistemicznym), zakładającym wymóg, by oceniana osoba mogła rozpoznać znaczenie swojego czynu²⁴. Dopiero przy ustaleniu, że zostały spełnione łącznie te dwa warunki, jesteśmy skłonni, oceniając zachowanie danej osoby, przypisać jej winę. Warunek kognitywny i warunek kontroli, uznane za kluczowe dla przypisania winy za zachowania prawnokarnie irrelevantne, znajdują swoje odzwierciedlenie także na gruncie prawa karnego. Prześledzenie kodeksowo uregulowanych okoliczności wyłączających możliwość przypisania winy nasuwa wniosek, że oparte one zostały właśnie na braku spełnienia bądź warunku kognitywnego, bądź warunku kontroli, bądź też obu jednocześnie. Już zatem w tym zakresie wyniki badań z zakresu psychologii dotyczące procesu atrybucji winy jako takiej są zbieżne z tym, na podstawie jakich przesłanek przypisujemy albo wyłączamy możliwość przypisania winy w prawie karnym.

Z ustaleniami B. Weinerja korespondują prace P. Strawsona²⁵ i J. Prinza²⁶. Autorzy ci wskazują, że podstawą naszych sądów o winie są pewne emocje, które towarzyszą nam w procesie oceny zachowania innych osób – są to tzw. emocje moralne. Emocje te powstają w związku z negatywnie ocenionym zachowaniem, a owa negatywna ocena i powstanie tychże emocji uzależnione jest właśnie od stwierdzenia ziszczenia się warunku poznawczego i warunku kontroli. Wynikać

²² B. Weiner, *Emocje moralne, sprawiedliwość i motywacje społeczne*, Sopot 2012.

²³ *Ibidem*, s. 56.

²⁴ Zob. Ł. Kurek, *Pojęcie winy w prawie karnym a problem wolnej woli w świetle neurofilozofii*, niepublikowana rozprawa doktorska, s. 19.

²⁵ P. Strawson, *Freedom and Resentment*, w: P. Russell, O. Deery, *The Philosophy of Free Will*, Oxford 2013, s. 66 i n.

²⁶ J. Prinz, *The Emotional Construction of Morals*, Oxford 2009.

z tego może, że na istotę winy składa się pewien określony stan świadomości (warunek kognitywny) i możliwość autodeterminacji (warunek kontroli) po stronie sprawcy oraz komplementarna do nich negatywna ocena zachowania się sprawcy, a więc pewien poznawczo-emocjonalny sąd.

Spostrzeżenia takie potwierdzać mogą założenia czystej normatywnej teorii winy. Istota winy rzeczywiście może wyrażać się w zarzucie czynionym sprawcy ze względu na popełnienie przezeń czynu zabronionego, w sytuacji gdy sprawca ten miał możliwość prawidłowego rozeznania znaczenia tegoż czynu (warunek kognitywny) oraz możliwość suwerennego nim pokierowania (warunek kontroli), tj. gdy jego wola i świadomość pozostawały niezakłócone. Pojęcie zarzutu rozumieć zatem można jako poznawczo-emocjonalny sąd o czynie sprawcy. Podstawą sformułowania tego sądu jest zaś ziszczenie się warunku kognitywnego i warunku kontroli. Takie doprecyzowanie winy sprawia, że uwzględnia ona czynniki subiektywne związane z osobą sprawcy i jego czynem. To bowiem od cech samego sprawcy, jego czynu i sytuacji, w jakiej się go dopuścił, zależy postawienie zarzutu. Zarzut jest bowiem pochodną zaktualizowania się warunku kognitywnego i warunku kontroli. Ziszczenie się tych warunków decyduje o wymagalności wobec sprawcy zachowania zgodnego z nakazem normy prawnej. Następstwem wymagalności staje się zaś zarzucalność.

Pozostaje jeszcze udzielić odpowiedzi na pytanie, w jakiej relacji względem strony podmiotowej pozostaje wina w ujęciu normatywnym doprecyzowanym w sposób wyżej zaprezentowany. Zauważyć można, że pewne elementy, które składają się na stosunek psychiczny sprawcy do popełnianego czynu w postaci umyślności albo nieumyślności, mogą pozornie być zbieżne z tym, co określono mianem warunku kognitywnego i warunku kontroli. Jeśli bowiem warunek kognitywny definiować jako niezakłócony stan świadomości przejawiający się możliwością prawidłowego rozeznania swojego postępowania, to wydawać się może, że pokrywa się on z fragmentem stosunku psychicznego sprawcy do czynu, który polegać ma na przewidywaniu możliwości popełnienia czynu zabronionego. Zarówno bowiem warunek kognitywny konstytuujący możliwość przypisania winy, jak i przewidywanie możliwości popełnienia czynu to w istocie pewne procesy poznawcze. Podobnie rzecz się ma z warunkiem kontroli. Utożsamiony on został z niezakłóconą wolą sprawcy – możliwością suwerennego kierowania przez niego swoim postępowaniem. Element woli sprawcy pojawia się też oczywiście w jego stosunku do popełnienia czynu. Sprawca może chcieć albo nie chcieć popełnienia czynu, może się też na niego godzić. Wrażenie krzyżowania

się czy wręcz pokrywania zakresów wyodrębnionych warunków winy – kognitywnego i kontroli, składających się na zawinienie, ze stosunkiem sprawcy do popełnianego czynu jest jednak mylne.

Przestępstwo jest zachowaniem się człowieka. Podobnie jak zachowania prawno-karnie irrelewantne jest warunkowane splotem całego szeregu procesów psychicznych, przede wszystkim poznawczych, emocjonalnych, motywacyjnych²⁷. Każdy człowiek ma pewien stan i zakres świadomości, pewien stan emocjonalny i motywacyjny, poddany oczywiście określonej dynamice. W każdym zachowaniu człowieka ta świadomość, emocje i motywacje mają swój udział. Tak samo jest z zachowaniem przestępczym. Zachowanie człowieka, jeśli jest prawno-karnie doniosłe, podlega określonemu wartościowaniu z punktu widzenia różnych stopni struktury przestępstwa. Musi ono zostać zaklasyfikowane jako czyn, czyn zabroniony, społecznie szkodliwy, bezprawny i wreszcie zawiniony. Procesy poznawcze sprawcy, w tym jego świadomość, mają znaczenie dla oceny jego zachowania dokonywanej na różnych stopniach struktury przestępstwa. Mianowicie wymagany jest przecież pewien minimalny próg świadomości, by stwierdzić, że dane zachowanie w ogóle jest czynem. Świadomość na tym etapie prawno-karnego wartościowania jest więc traktowana zero-jedynkowo. Następnie na etapie ustalania kwestii zrealizowania przez sprawcę kompletu znamion czynu zabronionego musimy ustalić, czy zrealizowane zostały także znamiona strony podmiotowej. Tu istotna będzie już nie sama kwestia świadomości sprawcy, ale jej konkretny kształt. Analizie poddane bowiem zostaje to, co sprawca przewidywał, lub ewentualnie to, co mógł przewidzieć. Wreszcie, na etapie wartościowania danego czynu pod kątem winy istotny będzie jakościowy aspekt tej świadomości, tj. czy była ona niezakłócona, czy pozwalała sprawcy na prawidłowe rozpoznanie znaczenia jego czynu, *ergo* czy za spełniony możemy uznać warunek kognitywny. Na każdym wskazanym etapie wartościowania danego zachowania bierzemy pod uwagę kwestię świadomości sprawcy, czy szerzej – jego procesów poznawczych, na każdym etapie istotny jest jednak inny aspekt tej świadomości.

Analogicznie dzieje się z wolą sprawcy, na którą składają się zarówno procesy poznawcze, jak i motywacyjne oraz emocjonalne²⁸. Na etapie wartościowania danego zachowania pod kątem tego, czy jest ono czynem na gruncie prawa karnego, zadowolamy się stwierdzeniem, że dane zachowanie było w ogóle

²⁷ Zob. R. Reykowski, *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa 1977, s. 19–21.

²⁸ Zob. M. Kowalewska-Lukuć, *op. cit.*, s. 91–92.

zależne od woli podmiotu (sprawcy)²⁹. Na etapie ustalania realizacji znamion czynu zabronionego, konkretnie znamion strony podmiotowej, analizie zostaje poddany kształt tej woli – mianowicie to, czego sprawca chciał, czego nie chciał albo na co jedynie godził się. Na etapie ustalania winy znaczenia nabiera zaś jakość tej woli, a dokładniej to, czy była ona suwerenna, niezakłócona – czy sprawca miał możliwość suwerennego kierowania swoim postępowaniem, czyli czy spełniony został warunek kontroli.

Czym innym jest zatem psychiczny stosunek sprawcy do popełnienia czynu zabronionego, a czym innym wina ujmowana jako zarzut oparty na zaktualizowaniu się warunku kognitywnego i warunku kontroli. Warunki te związane są ze świadomością i wolą sprawcy, ocenianymi jednak w innym aspekcie niż ma to miejsce przy ustalaniu elementu poznawczego i wolicjonalnego strony podmiotowej. Dostrzeżenie tej różnicy pozwala na prawidłowe rozstrzygnięcia co do strony podmiotowej i winy sprawcy w razie zaistnienia okoliczności mających wpływ na sferę świadomości i woli sprawcy, takich jak niepoczytalność, błąd czy przymus psychiczny.

Literatura

Filar M., *Wylączenie odpowiedzialności karnej*, w: *Nowa Kodyfikacja karna. Kodeks karny. Krótkie komentarze*, z. 18, Warszawa 1998.

Giezek J., *Metoda prawa karnego. O budowaniu karnistycznych teorii naukowych oraz ich wpływie na odpowiedzialność karną*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2014, z. VIII.

Giezek J., *O możliwości naukowego uzasadnienia zmiany modelu odpowiedzialności karnej*, „Państwo i Prawo” 2017, nr 2.

Kaczmarek T., *Spory wokół charakteru odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw popełnionych w warunkach zawinionej niepoczytalności*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 1.

Kodeks karny. Komentarz, red. R. Stefański, Warszawa 2017.

²⁹ Zob. Ł. Pohl, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2017, s. 38. Oczywiście wymogi stawiane danemu zachowaniu w toku jego prawnokarnego wartościowania pod kątem czynu zależą od przyjętej koncepcji czynu. Stosunkowo najszerszej czyn ujmuje skutkowe ujęcie czynu. Znacznie bardziej szczegółowo czyn jest zaś ujmowany chociażby w ujęciu finalistycznym. W niniejszej pracy zostało przyjęte kompromisowe ujęcie, łączące w istocie koncepcję naturalistyczno-kauzalną i finalną. W ujęciu tym dane zachowanie może zostać uznane za czyn w prawie karnym, jeżeli było uzewnętrznione, zależne od woli podmiotu oraz ukierunkowane na jakiś cel – zob. *ibidem* i M. Kowalewska-Lukuć, *op. cit.*, s. 72–73.

- Kodeks karny: komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2017.
- Kowalewska-Łukuć M., *Zamiar ewentualny w świetle psychologii*, Poznań 2015.
- Kurek Ł., *Pojęcie winy w prawie karnym a problem wolnej woli w świetle neurofilozofii*, niepublikowana rozprawa doktorska.
- Lachowski J., *Przejawy obiektywizacji odpowiedzialności karnej w k.k. z 1997 r.*, „Studia Prawnicze” 2006, nr 1.
- Liszewska A., *Strona podmiotowa czynu i wina a niepoczytalność*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012.
- Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2006.
- Marek A., *Ujęcie winy w prawie karnym jako problem kodyfikacyjny*, w: *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci profesora Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005.
- Mąciór W., *O finalizmie w prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 1971, nr 6.
- Patryas W., *Interpretacja karnistyczna. Studium metodologiczne*, Poznań 1988.
- Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2015.
- Prinz J., *The Emotional Construction of Morals*, Oxford 2009.
- Rejman G., *Wina w konstrukcji Kodeksu karnego z 1997 roku*, w: *Prawo wczoraj i dziś*, red. G. Bałtrusajtys, Warszawa 2000.
- Reykowski R., *Z zagadnień psychologii motywacji*, Warszawa 1977.
- Sońta C., *Wina w Kodeksie karnym na tle teorii winy*, w: *Gaudium in litteris est*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005.
- Stomma S., *Fikcja winy*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 10.
- Strawson P., *Freedom and Resentment*, w: P. Russell, O. Deery, *The Philosophy of Free Will*, Oxford 2013.
- Weiner B., *Emocje moralne, sprawiedliwość i motywacje społeczne*, Sopot 2012.
- Wina w prawie karnym*, red. W. Wolter, Kraków 1954.
- Wolter W., *Czynnik psychiczny w istocie przestępstwa*, Kraków 1924.

SUBJECTIVE SIDE AND GUILT – MUTUAL RELATIONS**Summary**

The article discusses the issue of mutual relations between the subjective side and the guilt in criminal law. As part of the analysis of these relations, the theories of guilt are highlighted. Moreover author attempts to establish the essence of guilt basing on psychological and philosophical findings. Conclusions about guilt made in article are then compared with the notion of the subjective side in Polish criminal law.

Keywords: guilt, subjective side, blame